

עקרונות למאבק באלימות נוער בשלטון הקהילתי

פרופסור חיים עומר

עבודה זאת נעשתה בשיתוף עם המרכז לניהול תהליכי קונפליקט ושינוי – שתי"ל

השלטון הקהילתי הוא הגוף המארגן את המאבק באלימות נוער מבחינת תאום והפעלת הסוכנויות והקבוצות השונות הפועלות ביישוב. כדי שהוא יוכל לעשות זאת ביעילות, עליו להיות מצויד לא רק בכלים ארגוניים, אלא גם בעקרונות הנוסכים תוכן לפעולתו. העקרונות שיוצגו כאן הוכחו כקבילים מבחינה מוסרית ומעשית על ידי הורים, מחנכים, אנשי מקצוע ובעלי תפקידים, המתמודדים עם נוער בעייתי. העקרונות מאפשרים יצירת שפה משותפת בין הפעילים נגד אלימות בכל הרמות. יתר על כן, העקרונות נותנים לגורמים השונים, מרמת הפרט ועד לרמת העל, תחושה ברורה שיש מה לעשות, שהתמודדות יעילה עם אלימות איננו מעל לכוחותינו, שהאמצעים הדרושים למאבק הם לא בשמיים, ושניתן להגיע לתוצאות תוך זמן קצר.

המושג המאחד העומד בבסיס העקרונות הבאים הוא המושג של "מאבק בונה" (אלון ועומר, 2005). מאבק בונה הוא מאבק השואף להשיג את יעדיו ביעילות תוך מינימום פגיעה בצד השני או בצדדים שלישיים, תוך בקרה מתמדת על תהליכי הסלמה, ותוך שימור וקידום ההיבטים החיוביים של הקשר עם הצד שכנגד. עם זאת, המאבק הבונה הוא מאבק לכל דבר. לא ניתן להמירו בחלופות פחות מיליטנטיות כמו שכנוע, שיחות, גישור, טיפול נפשי, ועוד. חלופות אלו הן חשובות, אך במקביל למאבק ולא במקומו. הדבר נכון ברמת המשפחה, בית הספר, השכונה והיישוב. הניסיון לוותר על מאבק נחוש, תוך הצטמצמות לתהליכים של שכנוע מילולי בלבד, סופו להביא לתסכול הולך וגובר, ולבסוף לתגובות חריפות של "אין ברירה", המאפיינות מאבק הרסני ולא מאבק בונה.

● המאבק הבונה מאופיין על ידי נוכחות והשגחה מוגברת – מאבק בונה מתבסס על הפגנת נוכחות ועל השגחה מתמדת. הורה נאבק באלימות או בנטיית הרסניות של ילד על ידי הגברת נוכחותו, והשגחתו. יעדים אלה מושגים בכך שההורה מקפיד לדעת מה מתרחש עם נערה בשעות השונות של היום, ובכך שההורה מוכן להתייצב באופן אישי ובעזרת תומכים במקומות ובמצבים בהם הנערה נתון בפעילותו ההרסנית. הגברת הנוכחות וההשגחה ההורית הוכחה כמצמצמת באורח תלול את פעולות האלימות והסיכון של נוער. בצורה דומה, מאבק באלימות ברמת בית הספר מאופיינת בהגדלת הנוכחות וההשגחה מצד מורים, צוות בית-ספר ותומכיהם. המחקר על תוכניות מניעה נגד אלימות בבית הספר מראה בעליל, שהתנאי המרכזי להצלחת כל תוכנית היא הגברת הנוכחות של מבוגרים (מורים, צוות בית ספר, הורים ומתנדבים) במקומות ובזמנים המועדים לפורענות, כמו החצר, פינות נידחות בבית הספר, והכניסה והיציאה מיום הלימודים. ללא הגברת הנוכחות וההשגחה, סיכויי התוכנית להצליח קלושים ביותר, ולחלופין, כאשר גורם הנוכחות וההשגחה קיים בצורה ברורה, הירידה באלימות מובטחת. גם ברמת הקהילה, הנוכחות וההשגחה על ידי גורמי קהילה היא תנאי הכרחי לצמצום האלימות. הדבר נכון גם לגבי פעילויות הרס אחרות, כמו עבריינות, סמים ואלכוהול. לדוגמה: רשות מקומית יכולה להנחות את השוטרים הקהילתיים ולתמוך בהם בפעילויות מוגברות של ביקור במסיבות נוער בהם צפוי שימוש באלכוהול או סמים. רשות מקומית יכולה לעמוד על זכותה וחובתה לבדוק בזמן אמת איזה שימוש עושה הנוער במבנים הציבוריים בהם מתקיימות פעילויותיו. הרשות המקומית יכולה גם לתת תמיכה לבתי ספר להגברת הנוכחות וההשגחה למניעת אלימות. אחד הנושאים בהם התמיכה של הרשות בבית הספר יכולה להיות מכרעת היא האלימות בהסעות. אלימות בהסעות היא תופעה נפוצה ביותר, ולעתים קרובות מתייחסים בתי הספר לתופעה כמכה משמיימת שאין לה פתרון. זאת משום שההסעות אינן נמצאות בפיקוח ישיר של בית הספר. אולם, בפעולת תאום בין הרשות המקומית לבין בית הספר, ניתן להדביר את האלימות בהסעות עד מהרה. הפעולה נעשית על ידי הנחייה לנהגים, שבמקרים של אלימות עליהם לעצור את רכב, לזהות את הילדים המעורבים באלימות, להתקשר למוקד בבית הספר ולהודיע שילדים אלה ואלה מעורבים באלימות ופוגעים בכך לא רק בילדים האחרים אלא גם בביטחון הנסיעה. בבית ספר בו ביצעו התערבות זאת, שמחו הנהגים לקבלת קורס קצר, כיצד לבצע את הפעולה הדרושה. בית הספר, באישור ובתמיכת הרשות המקומית, יודיע להורים שעליהם לדאוג לכך שבתקופה

הקרובה הילדים שהיו מעורבים באלימות יהיו חייבים ליווי לעליה להסעה. הורים שיתנגדו יקבלו הודעה על כך מן הרשות המקומית. שיתוף פעולה זה יביא לירידה תלולה של אלימות בהסעות תוך זמן קצר ביותר. פעולה מתואמת זו מהווה דוגמה להגברת הנוכחות וההשגחה של מבוגרים ברמה הקהילתית (נהגים וגורמי הרשות הקהילתית), הבית ספרית (מוקד לקבלת טלפונים ולפניה להורים), והמשפחתית (ליווי הורים במקרי הצורך) גם יחד.

הרשות המקומית יכולה לקדם את הגברת ההשגחה בתחומה בדרכים נוספות. אחת הדרכים היעילות והחסכוניות תהיה קידום הסברה והדרכה להורים על החשיבות והדרכים להגביר את השגחתם. יש להפיץ את הידיעה הבסיסית, כי היעדר השגחה הורית הוא המנבא החזק ביותר לאלימות, עבריינות ושימוש בסמים ובאלכוהול בקרב הנוער. הפצת ידע זה בתוספת חוברת הדרכה על אמצעים להגברת ההשגחה (עומר, 2002), או קידום קורסים להורים במתנ"סים ובבתי ספר למטרה זו, עשוי להביא להגדלה משמעותית של הסמכות ההורית וירידה בתופעות הסיכון השונות, לרבות אלימות.

ערוץ אפשרי נוסף לפעילות הרשות הקהילתית היא קידום יוזמות להגברת הנוכחות של מבוגרים (למשל, פנסיונרים מתנדבים או הורים מעורבים) במקומות המועדים לפורענות. אחת הדוגמאות המוצלחות לכך היא ההתארגנות של "אבות השכונה" בפרוורי המהגרים של אמסטרדם. קבוצות הורים התארגנו כדי לפטרל את הרחובות ולפנות להתקבצויות קולניות של צעירים, ללוות מתבגרים צעירים או ילדים לביתם, או לחלופין להתקשר להוריהם. "אבות השכונה" הפכו למוסד שנתמך על ידי העירייה והמשטרה המקומית, בעיקר כאשר התברר, שבשכונות בהן התקיים הארגון ירדו רמות האלימות והעבריינות. יש להדגיש, כי כוחם של "אבות השכונה" בא מן הקשר ההדוק שלהם לשכונתם: הם לומדים להכיר את הצעירים ולדעת איכן הם גרים ומי הם הוריהם, ומסוגלים בכך לפנות להורים או לקרובי משפחה בעת הצורך.

- המאבק הבונה מאופיין על ידי גיוס תמיכה רחבה – המאבק הבונה הוא לעולם מערכתית, כלומר איננו מתאפיין במאבק של בודדים, אלא בבניית בריתות ובגיוס תמיכה. האדם הבודד, גם אם הוא בעל שררה, הוא בהכרח חלש מול תופעות כמו אלימות. יתר על כן, האדם הבודד מסתכן יותר בתגובות מסלימות, עקב התחושה שעליו "לשדר כוח בכל מחיר". דוגמה לפגיעות הקיצונית של האדם הבודד מספקת לנו מנהלת יהודיה של בית ספר בפרברי העיר סאו פאולו. המנהלת גילתה שקבוצת תלמידים התחילה לגבות "מס בית-ספר" מן התלמידים, בתמיכה של חברות רחוב שהטילה את חיתתה על השכונה. כל שבוע נציגי הקבוצה היו גובים את המס וילדים שהתנגדו נחשפו לפעולות תגמול קשות. המנהלת החליטה להתייצב בכל כוחה נגד התופעה, ועברה מכיתה לכיתה, כשהיא מצהירה בטון תקיף, שהמס הוא בלתי חוקי, שכל מי שישתף פעולה עם המס ייענש, ושהעבריינים יימסרו למשטרה. מספר ימים לאחר מכן המנהלת קיבלה מכתב איום. למרות האיום, היא המשיכה במלחמתה הבודדת, וכעבור מספר ימים היא נרצחה בכניסה לבית הספר. תוצאה טרגית זו הייתה קרוב לודאי נמנעת, לו דאגה המנהלת לגייס מראש רשת תמיכה של הורים, מורים, גורמי קהילה ומשטרה.

יצירת רשת תמיכה למאבק באלימות היא הסוד להצלחה. הדגמנו זאת במקרה של אלימות בהסעות. הדבר דומה לגבי כל רמה אחרת של המאבק באלימות. למשל, השוטר הקהילתי אשר מוזעק לטפל בנער המתנהג באלימות כלפי בני משפחתו: אם הוא ינסה לפתור את הבעיה לבדו, למשל, על ידי הפחדת הנער, הסיכוי שהפעולה תהיה יעילה הוא קטן. על כן, על השוטר לדווח על המקרה לגורמי קהילה נוספים, למשל, פקידת סעד לחוק הנוער ולגורמים שיקומיים בקהילה. יתר על כן, על השוטר לגייס גם את קורבנותיו של הנער (למשל, אחיו ואחיותיו) ולצייד כל אחד מהם במספרי טלפון אליהם יוכלו להתקשר במקרה ויהיו תחת איום. בדרך זו, הופכים הקורבנות לחלק מרשת המאבק באלימות. הרשות הקהילתית יכולה לתמוך בתהליכים אלה, למשל, בהקמת מוקד שיקבל קריאות מסוג זה. ולבסוף, השוטר יוכל לבקש מן ההורים שירכיבו רשימת תומכים אפשריים (שכנים, חברים ובני משפחה), שיוזעקו במקרה הצורך. הנחיות לבניית רשת תומכים מסוג זה יכולות להיות מופצות על ידי הרשות המקומית בצורה של חוברת להורים של נערים אלימים (עומר, 2004). המחקר מראה, שבעקבות פעולות מסוג זה, יורדת

האלימות בבית באופן מובהק. כמו בעקרון הקודם, פועלת הן כמגשימה של העיקרון והן כמקדמת ומפיצה אותו ברמות השונות, מרמת העל ועד לרמת הפרט.

- המאבק הבונה מאופיין בהסרת מעטה הסודיות ובאימוץ שקיפות ופומביות – אחד הכללים הבסיסיים של המאבק באלימות הוא: סודיות מנציחה את האלימות. הניסיון "להגן" על הנער האלים על ידי שמירת האלימות בסוד מביאה להמשך האלימות ולהשארת הקורבנות במצבם העגום. הסרת מעטה הסודיות חייבת להיות מבוקרת, אך היא הכרחית. למשל, הורים רשאים להחליט מי הם החברים והקרובים שישותפו בתהליך, אך אלה צריכים להיות במספר רב דיו כדי להתערב, להפעיל לחץ ציבורי נגד האלימות, ולספק הגנה לקורבנות. המאבק באלימות ברמת בית הספר מאופיין באותו כלל. בתוכניות להדברת אלימות בבית-הספר יש לפרסם את כל האירועים האלימים. הפרסום יקיף את כל התלמידים, המורים וההורים. אין לפרט את השמות של הילדים המעורבים, אך יש לפרט את האירועים האלימים עצמם ואת הטיפול המשמעותי שהונהג. הפרסום הכרחי כדי ליצור דעת קהל בעד התוכנית ולחץ ציבורי על הנערים האלימים. יתר על כן, הפרסום מגדיל את אמון ההורים בנחישות בית הספר להיאבק באלימות. ואולי החשוב מכל, הפרסום מבהיר לתלמידים, שבית הספר רציני בכוונותיו להיאבק באלימות. במחקרים על אלימות בבתי ספר עולה, כי הנכונות של תלמידים לדווח על אירועים אלימים להם הם היו עדים עולה, כאשר בית הספר מפרסם את האירועים האלימים והטיפול המשמעותי בהם. במספר בתי הספר בו הנהגנו עיקרון זה, הביעו ועד ההורים המרכזי את תמיכתו, בכך שהוא היה חתום, יחד עם הנהלת בית הספר, על החוזר החודשי שפירט את אירועי האלימות והטיפול בהם. חתימה זו מטעם ועד ההורים הדגישה את ההיערכות הכללית למאבק באלימות, והקטינה באורח משמעותית את ההתנגדות של הורים בודדים לפרסומים. התמיכה של הרשות המקומית יכולה להיות מכרעת בקידום תוכניות מסוג זה. למשל, הורים בודדים, המרגישים שילדיהם נפגעו עקב מדיניות הפרסום (למרות ששםם לא פורסם), עלולים לנסות ולהפעיל לחץ על הרשות שתתנגד לבית הספר ותמנע פרסום האירועים האלימים. על הרשות להבהיר מראש, שבמדיניות המאבק באלימות תונהג שקיפות מלאה ותינתן פומביות. הרשות יכולה להוסיף על המאמץ, בכך שהיא תיזום פרסום תקופתי משל עצמה, הכולל את אירועי האלימות העיקריים שהיו ברמת השכונה והקהילה ואת מאמציה לפעול נגד התופעה. פרסום מסוג זה יחזק את המערכה נגד האלימות ויסייע ביצירת אחידות ברמות השונות של המאבק.

- המאבק הבונה מאופיין על ידי תגובות ברורות ותמידיות, אך בלתי מסלימות לאירועים האלימים – בעבודתנו עם הורים לחיזוק סמכותם, אנו מדגישים כי: (א) אלימות מחייבת תגובה; (ב) התגובה צריכה לבטא נוכחות הורית, השגחה והתנגדות חד-משמעית לאלימות; (ג) התגובה איננה חייבת לבוא מיד, אלא יכולה להיות מושהית (אנו ממליצים "להכות בברזל כשהוא קר"); (ד) התגובה לא חייבת להיות כוחנית, אלא להראות שההורים נחושים להתמיד במאבקם (אנו אומרים להורים: "אינכם חייבים 'לנצח', אלא להתמיד"); (ה) התגובה חייבת לכלול ממד של גיוס דעת קהל (למשל, שחברי או קרובי ההורים ידברו עם הילד התוקפן ויאמרו לו שהם יודעים על האירוע ושהאלימות חייבת להיפסק); (ו) התגובה צריכה לאפשר לתוקפן אפשרות לפעולה של תיקון ופיצוי. ו- (ז) התגובה כוללת הודעה ברורה על המשך ההשגחה.

מרכיבים אלה של התגובה לאלימות רלוונטיים גם להקשרים רחבים יותר, כמו ביה"ס או הקהילה. להלן דוגמאות למרכיבים השונים בפעולתנו בבתי ספר. בראש וראשונה, צוות בית הספר מגיב לאלימות תמיד, גם כשלא ידוע "מי אשם". זאת על ידי עריכת בירור בכיתה או בשכבה בה אירע האירוע, יידוע ודיווח להורי הילדים המעורבים או ספק מעורבים (למשל, מכתב לכל הורי הילדים של הכיתה בה אירע האירוע, כדי לידע אותם ולהודיע על מאמצי ביה"ס להגביר את ההשגחה כדי למנוע אירועים דומים בעתיד). כאשר ידוע מי ביצע את האלימות, שני מורים פונים להורי הילד, מדווחים להם ומציעים לפעול בשיתוף פעולה כדי שהאירוע לא יישנה (ההתקשרות על ידי שני מורים מעבירה את המסר, כי אירוע האלימות הוא עניין לכל צוות בית הספר, ואיננו רק עניינו של המורה הבודד). השהיית התגובה מודגמת על ידי כך שהמורה הנוכח באירוע אינו מנסה למשמע את הילד לאלתר, אלא לאחזר מכן, תוך תאום עם שאר הצוות. בכך נמנעת ההסלמה הצפויה כשמורה צועק, נוזף ונותן עונש באורח מידי. הממד של גיוס תמיכה

ודעת קהל מבוטא בעריכת מפגש בין הילד התוקפן לבין נציגי צוות ביה"ס, הוריו, ולעתים גם נציגי הקהילה. במפגש מתאמים המבוגרים עמדות לפני כן, ודורשים מן הילד שיציע פיתרון כדי למנוע הישנות המקרה ופעולה של פיצוי או תיקון לגבי האירוע שהיה. במידה והילד מסרב להציע, יושבים עמו כעשרים דקות בשקט, ומטילים עליו את הפעולה הנדרשת. דוגמה לפעולות תיקון בהן נעשה שימוש בבתי ספר שונים: עבודות תיקון ושיפוץ בביה"ס בשעות שלאחר הלימודים (במקרה של ונדליזם), שירות לקהילה (במקרה של גניבה מקיוסק בזמן טיול שנתי), כתיבת מכתב סליחה לילד שנפגע, ועוד. יש להדגיש כי ילדים לעתים מבצעים פעולות אלו מתוך רצון טוב ולפעמים מבצעים אותן מחוסר ברירה. לפי ניסיוננו פעולות הפיצוי יעילות בשני המקרים גם יחד, ואין צורך לנסות ולסחוט מן הילד חרטה אמיתית. בעקבות פעולות אלו יש לברר לילד התוקפן שהוא ימשיך להיות בהשגחה צמודה. ההשגחה תבצע, למשל, על ידי הזמנתו התקופתית לגורם המבצע את ההשגחה, על ידי מפגשים של הגורם המשגיח עם הילדים שסבלו מן האלימות, ולעתים על ידי השגחה פיזית (למשל, חובת ליווי לילד שנהג באלימות בהסעות).

עקרונות אלה ישימים גם ברמת הקהילה. בעלי התפקידים מטעם הקהילה (פקידי סעד לחוק נוער, גורמים למאבק באלימות, סמים ואלכוהול, ועדת החינוך של הישוב, שוטרים קהילתיים, ועוד) יכולים ליעל באורח משמעותי את תפקודם, אם יפנימו את כללי התגובה התמידית, המתואמת והבלתי מסלימה. כשלב ראשון, יכולים בעלי התפקידים השונים לידע את הנער התוקפן ואת הוריו, שהם רשמו בפניהם את האירוע, ושהם ימשיכו לעקוב אחר הנער (או הקבוצה). ידוע זה מהווה הפגנת נוכחות והתחייבות להמשך ההשגחה. המשך ההשגחה יתקיים, למשל, על ידי טלפונים או פגישות תקופתיות של בעלי התפקידים עם הילדים המעורבים ולהוריהם. המחקר מוכיח שעצם הקיום של מפגשי השגחה על ידי גופי מניעה (למשל, פגישות קבועות בארגון כמו אל-סם, או אצל קצין מבחן) מקטין באורח משמעותי את הפעילויות השליליות שבעטיין מתבצעת ההשגחה.

מעורבותם של גורמי קהילה היא בעלת יעילות, גם כאשר אין בידי הקהילה "סנקציות" של ממש. מסתבר, שיעילות התגובה נובעת מעצם הנוכחות וההשגחה, ולא דווקא מממד העונש. כך, למשל, שוטר קהילתי, שלאחר ביקור בבית של נער שנהג באלימות, חוזר ומתקשר לנער ולהוריו פעם בשבוע בשבועות שלאחר האירוע, משיג יעילות משמעותית בהתערבותו, למרות שהנער "לא נענש" כביכול. הממד של תיקון או פיצוי יכול להתקיים על ידי דיון עם הנער והוריו, בו מתבקש הנער בנוכחות השוטר והוריו להציע דרך המבטיחה שהבעיה לא תחזור על עצמה בהמשך. בהיעדר הצעה מצד הנער, ניתן להזמין את הנער למפגשי מעקב, למשל אצל פקידת הסעד לחוק הנוער. הצעה של פעולת תיקון-פיצוי משמעותית על ידי הנער, עשויה להוות חלופה חיובית המביאה לקיצור תקופת המעקב.

הרשות הקהילתית יכולה לתרום תרומה מרכזית לתהליכים שתוארו כאן, לא רק בפעולותיה הישירות, אלא גם בקידום העקרונות ברמה המשפחתית והבית-ספרית, ובקידום ארגונים של פעולה התנדבותית. הרשות יכולה להפיץ חוברות הסברה, לקיים קורסים להורים, ולהציע תמיכה לבתי ספר המאמצים תוכניות נחושות של מאבק באלימות. הרשות יכולה לדאוג לכך שנציגיה יפעלו מתוך פעולה מאורגנת ומתואמת, ולא על פי תפיסה צרה ומבודדת של תפקידם. הרשות יכולה לקדם את הסרת מעטה הסודיות, ולפעול כדי לפרסם את האירועים האלימים והטיפול בהם. בכל אלה, תהפוך הרשות הקהילתית לסמכות תרתי משמע, ולדוגמה עבור כל בעלי תפקידי סמכות בתוך הישוב, מרמת הפרט ועד לרמת העל.

בבליוגרפיה

אלון, נ. ועומר ח. (2005). השטן שבינינו: מדמוניזציה להידברות (הוצאת "ספרים")

עומר, ח. (2002). המאבק באלימות ילדים: התנגדות בלתי אלימה (הוצאת מודן)

עומר, ח. (1999). שיקום הסמכות ההורית (הוצאת מודן)